

ВІДГУК

офіційного опонента –

доктора юридичних наук, доцента Щирби Мар'яни Юріївни,

на дисертацію Грень Наталії Михайлівни

«Дискримінація за віком: правовий аспект», що подана на захист до спеціалізованої вченої ради Д. 35.052.19 у Національному університеті

«Львівська політехніка»

на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук зі спеціальності 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень

Актуальність теми дослідження.

Україна як демократична та правова держава наразі переживає пору активних соціальних трансформацій, період глобалізації та переоцінки традиційних соціальних норм. У світлі обов'язку держави захищати права та законні інтереси громадян, стає все більш актуальним питання дискримінації. Внаслідок цього у силу певних характеристик та рис формується різне ставлення до людей, так звана «нерівність можливостей», що порушує принцип рівності. Дискримінація як негативне соціальне явище обмежує свободу людини в розвитку її здібностей, а також можливостей робити вибір і слідувати своїм професійним і особистим прагненням.

Сучасний світ посилено пропагує ідеї рівності, засуджуючи будь яку форму дискримінації. Але, тим не менш, практично щодня ми стикаємося з тими чи іншими проявами соціальної нерівності, усвідомлюємо, що дискримінація пронизує наше життя більш суттєво, ніж здається на перший погляд. На державному рівні ця проблема розглядається доволі опосередковано, не дивлячись на значну активізацію дискримінації в сучасних умовах розвитку державності.

Серед великої кількості дискримінаційних ознак, таких як гендерна, етнічна, релігійна, за станом здоров'я, сексуальною орієнтацією, об'єктом уваги сучасної доктрини має стати і дискримінація за віком, зазнати якої може будь-яка пересічна людина. Сам по собі вік не дає людині ознак для дискримінації, але слугує індикатором для звернення до соціальних стереотипів, додатковим критерієм ідентифікації.

Основна проблема протидії дискримінації в Україні є відсутність регламентованої відповідальності за вчинення дискримінаційних дій, тоді як більшість важливих норм, які стосуються протидії вікової дискримінації, є досить декларативними. Політика ейджизму в Україні призводить до щорічного зменшення населення, що свідчить про потребу в ефективному антидискримінаційному законодавстві. Саме це забезпечить сталу динаміку постійного підвищення стандартів у галузі права, що можна розглядати як спробу об'єктивізації людського уявлення про справедливість.

Тому, питання правової політики у сфері вікової дискримінації є вагомим і актуальним, проте ще не дослідженим в наукових колах. Рецензована праця особливо актуалізується в світлі глобалізаційних процесів, трансформації правової ідеології, зміни суспільної психології та корекції морально-етичних норм. Тому дисертаційне дослідження Грень Н. М., присвячене комплексному загальнотеоретичному аналізу вікової дискримінації, виступає ціннісним, актуальним, затребуваним науковим доробком.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертація виконана відповідно до положень, що визначені у «Стратегії людського розвитку», що затверджена Указом Президента України від 14 травня 2021 року; стратегічних цілей, що містяться у Розпорядженні Кабінету Міністрів України від 9 грудня 2022 р. № 1155-р «Про схвалення Стратегії комунікації з питань європейської інтеграції України на період до 2026 року»; Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2016–2020 роки, затверджених постановою Загальних зборів Національної академії

правових наук України від 3 березня 2016 року; спрямована на реалізацію Стратегії сталого розвитку «Україна–2020», схваленої Указом Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015; тематичним напрямком, що визначені постановою КМУ № 942-2011-п «Про затвердження переліку пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 2021 року».

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків та рекомендацій, забезпечуються плідним використанням низки філософських, загальнонаукових та спеціально-наукових методів пізнання, а також значного обсягу емпіричного матеріалу. Дисертанткою використано значну кількість наукових праць вітчизняних та зарубіжних представників науки теорії держави і права, інших галузей права, здійснено аналіз міжнародних звітів та комплексних зведень, міжнародних та національних статистичних показників, опрацьовано значний масив нормативно-правових актів, матеріали практики зарубіжних країн, судову практику Європейського суду з прав людини, а також подано дані авторського опитування, що характеризує роботу як достатньо науково обґрунтовану (усього 895 найменувань).

Дисертаційна робота є методологічно збалансованою, положення наукової новизни та висновки належним чином обґрунтовані та об'єктивні. Робота складається з анотації, вступу, п'яти розділів, що містять чотирнадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

Необхідно зазначити що у роботі влучно та лаконічно визначено об'єкт (суспільні відносини, в яких формуються права людини, забезпечуючи ідеї рівності та справедливості) та предмет (теоретико-правові аспекти дискримінації за віком) дослідження.

У роботі автор поставив собі за мету вирішення наукової проблеми щодо теоретико-правового розуміння дискримінації за віком і формуванні належної правової політики протидії та запобігання віковій дискримінації. Мета дисертаційної роботи сформована відповідно до актуальності теми та

вказує на її сучасний рівень, органічно узгоджується з визначеним предметом дисертації, вписується у сучасні тенденції розвитку правової науки. Постановка такої чіткої мети та завдань дослідження, а також логічна побудова структури дисертаційної роботи дали змогу авторці повністю розкрити тему та визначити засоби для усунення наявних суперечностей у науці теорії держави і права, а також правових колізій і прогалин у галузевому правовому регулюванні та правореалізаційній практиці. Це свідчить також про фундаментальність та комплексність всебічного вивчення здобувачкою предмета дослідження.

Слід зазначити, що наукові результати дисертаційної роботи об'єктивно відображають реальний стан проблеми дискримінації за віком та суміжних проблем таких як множинна дискримінація, протидія дискримінації, гарантії правової політики недискримінації за віковою ознакою. Крім того, в дисертації викладено пропозиції щодо правотворчості та правозастосування, які визначають її практичну цінність. Отримані теоретичні та практичні висновки стали результатом наукового пошуку відповідно до поставленої мети і завдань дослідження.

Обґрунтованість отриманих автором наукових результатів базується на достатньо переконливій аргументації та висновках, послідовності та логіці викладу матеріалу, єдності всіх структурних підрозділів роботи. Висновки, зроблені дисертанткою, вказують на досягнення визначеної мети та завдань наукового дослідження.

Обсяг дисертаційної роботи Грень Н. М. відповідає встановленим вимогам. Найбільш вагомими науковими положеннями, висновками і рекомендаціями, сформульованими у дисертаційній роботі, достатньо обґрунтованими у тексті дослідження, та відображеними у рефераті дисертації та опублікованими і репрезентованими в наукових фахових виданнях і апробаціях. Текст вступної частини та висновків реферату дисертації відповідає тексту дисертаційної роботи. Загалом дисертація та реферат становлять цілісне та повністю

завершене наукове дослідження із чіткими висновками щодо проблемних питань формування правової політики недискримінації за віковою ознакою.

Достовірність і новизна положень та висновків, які виносяться на захист.

Достовірність результатів дослідження забезпечена належним науковим рівнем здійсненого комплексного аналізу теоретико-правових положень вікової дискримінації. Положення наукової роботи ґрунтуються на об'єктивних теоретичних дослідженнях, висновки є обґрунтованими та опираються на власні судження автора.

Дисертаційне дослідження відзначається належним рівнем наукової новизни, оскільки кожен з розділів дисертації містить такі положення. Положення і висновки, які виносяться на захист, дійсно знайшли своє підтвердження як такі, що становлять наукову новизну. Дисертація Грень Н. М. є першим у загальнотеоретичній юриспруденції комплексним науковим дослідженням дискримінації за віком з погляду загальнотеоретичної юриспруденції. Висуваючи вказану проблематику та розглядаючи її аспекти, здобувачка сформулювала ряд особистих висновків, пропозицій та рекомендацій, які також характеризуються науковою новизною і вирішують важливу теоретичну і практичну проблему.

Схвальним у дисертаційній роботі є застосування авторкою синергетичного підходу дослідження правових явищ в контексті глобалізаційних процесів. Дисертантка слушно вважає, що передумовою сучасного стану дискримінаційних вікових ситуацій є комплекс глобалізаційних проблем, пандемічних та військових кризи.

Погоджуємось теоретико-правовими детермінантами, що розроблені авторкою, зокрема нею репрезентований власний понятійно-категоріальний апарат вікової дискримінації, який містить дефініцію вікової дискримінації, гарантій правової політики запобігання вікової дискримінації, множинної дискримінації за віком та багатьох інших.

Науково-практичний інтерес викликає висновок дисертанта про основні характеристики вікової дискримінації: дискримінаційною характеристикою є вік особи; на відміну від інших видів, характеризується тим, що потенційною жертвою може бути будь-яка особа; простежується змінність ознаки дискримінації протягом життя; має ширшу латентність, ніж інші її види та є найбільш соціально толерованою; вік є особливо складним для тлумачення ознаки як дискримінаційної.

Безсумнівним здобутком Грень Н. М. є те, що нею визначено і згруповано соціальні умови, що сприяють дискримінації за віком: демографічна глобальна криза та непропорційна зміна вікової структури, що зумовлена низькою народжуваністю, невдалою демографічною політикою та розвитком медицини та біології, котрі надають можливість значного збільшення тривалості життя; глобальні зміни у системі державного управління, економічна криза та трансформація інституту зайнятості як складова глобальних змін у соціально-трудовій сфері; зміна традиційних сімейних відносин або, навпаки, відсутність позитивної політики визнання цінності віку; поширеність дискримінації за іншими ознаками, що обтяжується віковим фактором; пандемічні проблеми; збільшення розриву соціального життя між поколіннями, що зумовлений розвитком інформаційних технологій. Виокремлено напрямки правової політики, котрі потребують активізації в умовах сучасних викликів та кризових явищ.

Важливим та цінним для науки теорії держави і права є запропоновані обов'язкові елементи непрямой дискримінації за віком: існування нейтрального правила, критерію чи практики; конкретні несприятливі наслідки, які створює для окремої вікової групи чи особи ця нейтральна норма; наслідки нейтральної норми суттєво гірші для конкретної вікової групи/особи, аніж для інших осіб чи груп в аналогічній ситуації.

Погоджуємось із пропозицією та аргументами авторки і визначаємо її затребуваною для практичного використання щодо запропонованого алгоритму дій правозастосовувача щодо виявлення прямої вікової

дискримінації: ототожнення неоднакового поводження; пошук належного об'єкта порівняння; мотивація віку як ознаки розрізнення; експертиза ситуації; виключення наявності легітимної мети; оцінка пропорційності.

Видається достатньо обґрунтованою позиція і такою, що вказує на потребу переосмислення гарантування права людини на працю, котра вказує на те, що додаткові гарантії праці неповнолітніх носять ознаки непрямой дискримінації, оскільки вони ставлять цю групу в дискримінаційну ситуацію через утруднення при працевлаштуванні, покладаючи на роботодавця додаткові обтяжуючі зобов'язання.

Вражає емпірична частина дослідження, зокрема міжнародні і національні статистичні показники, нормативні джерела, матеріали практики зарубіжних країн, зокрема Австрії, Аргентини, Бельгії, Грузії, Естонії, Італії, Великобританії, Греції, Канади, Кіпру, Латвії, Литви, Нідерландів, Німеччини, Нової Зеландії, Польщі, Словаччини, США, Туреччини, Фінляндії, Франції, Чехії, Швеції, Швейцарії, Японії (і це ще далеко не вичерпний перелік держав), судова практика Європейського суду з прав людини тощо.

Крім зазначених положень, дисертація містить низку інших результатів, що мають бути оцінені як вклад її автора у вітчизняну науку теорії держави і права. Водночас висновки та пропозиції, викладені у роботі, також будуть корисними для низки інших галузевих наук, зокрема: конституційного права, кримінального права, трудового права, медичного права, інформаційного права, соціології права тощо. Загалом можна констатувати суттєву новизну, загальнонаціональне і навіть, світове значення репрезентованого дослідження.

Повнота викладу одержаних результатів.

Матеріал у дисертації викладено логічно, системно, послідовно, ключові проблеми сформульовані досить чітко, наукові положення достатньо обґрунтовані та достовірні. Зміст дисертації відповідає обраній темі, характеризується системністю та комплексністю.

Зміст дисертації відповідає спеціальності 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень, за якою вона подається до захисту, а зміст реферату відображає основні положення та результати дослідження. Дисертація та реферат оформлені відповідно до встановлених вимог.

Основні положення та результати дисертаційного дослідження автором повністю відображено у 45 наукових публікаціях, що повністю відображають основні результати дисертації, з них одна одноособова монографія, 20 статей у наукових фахових виданнях України, 4 статті у виданнях, що включені до наукометричних баз даних Scopus / Web of Science та 20 апробацій дисертацій дослідження на конференціях та науково-практичних заходах.

Висновки до кожного розділу містять посилання на опубліковані статті та інші публікації автора. На думку опонента є достатньою повнота викладу в наукових публікаціях, зарахованих за темою дисертації.

Також слід вказати про відсутність в дисертації та інших публікаціях автора академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані в дисертації висновки і пропозиції сприятимуть удосконаленню концептуальних положень теорії держави і права та мають практичну цінність для вітчизняних правотворчих процесів.

Обґрунтовані в дисертації узагальнення, висновки і пропозиції спроектовані на використання у:

правотворчості – як теоретико-методологічна основа для вдосконалення політико-правової системи Української держави, особливо для розроблення програм практичних заходів щодо усунення недоліків у сфері дискримінації за віком;

правореалізації – для підвищення рівня знань, правової культури та правосвідомості всіх правореалізуючих суб'єктів, що безпосередньо здійснюють діяльність у сфері забезпечення принципів рівності та недискримінації за віковою ознакою;

науково-дослідній роботі – для поглиблення знань про дискримінацію, її види, у тому числі вікову дискримінацію, розвиток науки теорії держави і права для подальшого наукового осмислення проблем подолання недоліків у сфері захисту прав і свобод людини і громадянина;

навчальному процесі – під час викладання дисциплін «Теорія держави і права», «Філософія права», «Історія політичних і правових учень», «Соціологія права», «Конституційне право України» та низки інших галузевих наук, а також підготовки відповідних навчально-методичних матеріалів.

Дискусійні аспекти та зауваження до дисертації.

Разом із тим, дослідження, як і будь-яка творча наукова праця, містить певні дискусійні суперечливі моменти, недоліки, висвітлення яких і додаткове обґрунтування чи спростування на публічному захисті дисертації сприятиме більш повній та об'єктивній характеристиці результатів дисертаційного дослідження. Тому є потреба висловити низку зауважень і окреслити дискусійні положення дисертації.

Більшість зауважень стосуються потреби ширшого розкриття актуальної проблематики.

По-перше, в контексті загальнотеоретичної юриспруденції вагомим є дослідження історичних аспектів формування дискримінаційних проявів у суспільстві. Питаннями соціального та правового розуміння віку займалися також багато філософів та науковців різних історичних епох. Проблеми, пов'язані з інтерпретацією віку, старінням і дискримінацією за ознакою віку, були відображені ще в ряді філософських праць античних мислителів. Історія репрезентує не тільки проблеми, що отримали генезисний розвиток, але й дає можливість оцінити ефективність превентивних та забезпечувальних механізмів запобігання та протидії віковій дискримінації. Тому доречно було б більш ширше проаналізувати проблему з погляду історії держави і права.

По-друге, четвертий розділ опонованого докторського дослідження «Прояви дискримінації за віком у окремих сферах суспільних відносин»

містить аналіз дискримінації права на працю, медичних прав і у соціально-комунікативної сфері. Проте своєю увагою здобувачка оминає освітню сферу. Це дуже вагома проблематика, оскільки за словами ж самої авторки, діти належать до категорії, зо найбільше дискримінуються за віком.

По-третє, потребує ширшого аналізу проблема доказування дискримінаційної ситуації за віковою ознакою. Про це зазначається здобувачкою виключно в контексті принципів обов'язку доказування відповідача, інші аспекти залишаються поза увагою дослідження. Також, було б доречно дослідити коло допустимих доказів як традиційних (письмові та речові), так і особливих для процедури доказування вікової дискримінації (тестування, статистичні дані, аудіо- й відеозаписи, анкетування). Вказане значно б збагатило практичний аспект дослідження.

По-четверте, враховуючи, що питання дискримінації на доктринальному рівні досліджується рідко і відсутнє чітке розуміння правозастосовних органів у цій сфері, доречно було відмежувати такі юридичні категорії як порушення прав людини у віковій сфері та вікову дискримінацію.

По-п'яте, видається дискусійним, або таким що потребує додаткового обґрунтування теза про потребу доповнення до част. 2 ст. 39 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я», яку слід викласти у такій редакції: «За письмовою заявою пацієнта віком від 16 років лікар з погодженням із керівником закладу охорони здоров'я може відмовити батькам (усиновлювачам), опікунам у праві отримання інформації про стан здоров'я дитини, якщо така відмова не впливатиме на медичні результати». На нашу думку така позиція суперечить принципам права відповідно до яких батьки до повноліття несуть відповідальність за своїх дітей.

Проте загалом констатуємо, що висловлені зауваження мають дискусійний характер, прямо не впливають на позитивне враження від роботи і жодним чином не зменшують наукової новизни дослідження.

Висновок щодо відповідності дисертації встановленим вимогам.

Рецензована дисертація вирішує конкретну науково-прикладну проблему, містить положення, які раніше не виносилися на захист та є особистими напрацюваннями автора, мають наукову цінність і позитивне значення для подальшого розвитку концептуальних питань науки теорії держави і права.

У висновку слід зазначити, що дисертаційне дослідження Грень Наталії Михайлівни «Дискримінація за віком: правовий аспект» за своїм змістом і формою відповідає вимогам паспорту спеціальності 12.00.01 - теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень та вимогам, які ставляться до робіт на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук, пп. 7 та 9 Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук, затвердженого постановою КМУ № 1197 від 17.11.2021 р., а її авторка - Грень Наталія Михайлівна - заслуговує на присудження їй наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 - теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень.

Офіційний опонент:

доктор юридичних наук, доцент
доцент кафедри теорії та історії
держави і права Волинського
національного університету імені Лесі Українки

Мар'яна ЩИРБА

Підпис М. Щирби засвідчую:

Вчений секретар

Волинського національного
університету імені Лесі Українки

ПІДПИС *М. Щирби*
ЗАСВІДЧУЮ
Вчений секретар університету
«___» _____ 20__р.

Лариса СЕМЕНЮК